

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ

Юрій ЯКОВЕНКО, Алла ЯКОВЕНКО

Copyright © 2013

Більшість науковців, активно вирішуючи поточні завдання певної галузі науки, уникають обговорення питань *філософії науки*, хоч останні досить гостро актуалізуються час від часу, про що свідчить видання з 2004 року сектором соціальної епістемології Інституту філософії РАН науково-теоретичного журналу “Епістемологія і філософія науки”. В наукових колах поки що не очікують від кожного дослідника бути рафінованим знавцем цієї філософії, хоча саме вона умістовлює осмислення способів, форм і засобів здійснення наукової діяльності у справі розгортання знання кожного типу. Філософія науки належить до досягнень людства, що здобуті в ХХ столітті, та надає можливість людині осягнути себе та людство відповідно до критеріїв істинності, що перманентно переглядаються і вдосконалюються. Новітня філософія науки приумножує свій потенціал завдяки відсутності упередження з приводу учасників науково-комунікаційних зв’язків, а її джерела вирують із багатьох місць. Тому важливо щоб їх чистота цікавила кожного дослідника, котрий, міркуючи в лоні науки, відчуває натхнення зрозуміти донині незвідане.

Соціологи, беручи за приклад філософів, яким властива багатовікова традиція постановки й обговорення основного питання філософії, теж роблять спробу ставити свою версію основного питання цієї науки приблизно таким чином: *завдяки чому можливе функціонування й розвиток суспільства?* Серед напрацьованих варіантів відповіді популярним є такий: *завдяки взаємодії двох чи більше соціальних суб’єктів*. В цьому зв’язку слушно згадати міркування багатьох мудрих людей. Звісно, що згадка будь-кого з них ще нічого остаточно не доводить, проте натякає на традицію відстеження певної тенденції. Скажімо, ще Дж. Локк утворення та існування суспільства пояснював потребою людей домовитися між собою, адже саме завдяки соціальній кому-

нікації можна забезпечити взаємну безпеку, про що свідчить велика кількість прикладів. Причому ця потреба є результат спільного проживання людей, а не природна нужденність кожного усупільненого індивіда окремо.

Оскільки всі форми самопрояву людини – акції як публічні, так і конфіденційні – щораз орієнтовані на адресата (у тому числі й на самого себе) та можуть бути витлумачені ще як текст, то вони мають бути розглянуті як складова соціальної комунікації. Тому, звертаючись до сучасної соціальної дійсності, бачимо, що нині, в межах максимально можливого для нашої планети глобального просторово-часового ареалу, взаємодія між соціальними суб’єктами чи, інакше кажучи, діалог на макрорівні, відбувається між цивілізаціями (див. [1]) чи культурами ([2; 3]), що становить одну із важливих координат цивілізаційного налагоджування суспільства [4; 5; 6].

Налагоджування в локальному ареалі також відбувається у лоні соціальної комунікації (наприклад, особистісний розвиток завдяки спілкуванню, або розвиток соціальної групи з допомогою засобів масової комунікації, хоча й не тільки). Політика, а також мистецтво, класична літератури та інші сфери світської духовності, не можуть бути нами забуті, адже доля цивілізації у підсумку визначається в духовних центрах, де найбільше виразно сполучається соціокультурний простір діалогу з географічним ландшафтом цього ареалу. Проте, згідно з концепцією Е. Шілза (наведена за [6, с. 295]), центри першочергово формуються шляхом символічного обґрунтування їх відмінності від периферії завдяки налагодженню каналу впливу на громаду, що отримує зовнішній вираз у створенні й сакралізації текстів, що стають нормативними.

В добу межування століть слушно авторською чи читацькою думкою оглянути етапи народження, апофеозу й згасання шерегу сфер

соціальної комунікації, серед котрих, скажімо, образотворче мистецтво, монументальна скульптура, театр, кінематографія, клуби, дансинги тощо. При тих чи інших інноваціях (наприклад, поява Інтернету) у ХХІ сторіччі роль індивіда як актора, суб'єкта життя, у тому числі й суспільного, а значить і як соціального комунікатора буде зростати (згадаймо хоча б тезу А. Турена про повернення соціального агента (див. [7])). Отже, ментальність, суспільна організація й індивідуальні зрізи свідомості, а відтак і думка як індивідуальна, так і громадська, знаходяться у полі уваги дослідників, тому що без них важко уявити удосконалювання будь-яких форм діалогу та процес відтворення чи трансформації соціальних прошарків, які беруть участь у ньому.

Згадані ментальність, форми свідомості, різновиди думки становлять для соціолога фрагменти соціальної дійсності, генеза якої перманентно стає предметом обговорення багатьох авторів. Так, ще у січні 1972 року П. Бурдье оголосив шокуючу за назвою доповідь "Громадської думки не існує" (до якої ми будемо не раз повертатися), що стала відомою широкому колу вітчизняних соціологів завдяки публікації російськомовного перекладу тексту в книзі "Соціологія політики" [див. 8]. Під сумнів відомий науковець поставив три постулати, імпліцитно задіяні у соціологічних опитуваннях: 1) усі люди можуть мати думки з приводу деякого питання, 2) усі думки значущі, 3) існує консенсус стосовно проблематики поставленого питання [8, с. 161]. На його погляд, ці постулати вказують на деформації, що наявні навіть за суворого виконання всіх методологічних вимог нині популярного стандартного соціологічного канону (про канон див. [9, підрозділ 1.5; 10, с. 74–104]) під час збору й аналізу соціологічних даних.

Радянським соціологам добре відомо, що рубіж 60-70-х років ХХ століття насправді був часом посилення дискусії про генезу та сутність громадської думки не тільки у Франції, а й на схід від неї. Фундаментальна монографія Б.А. Грушина "Думки про світ і світ думок" [11], що вперше опублікована в 1967, дуже пожвавила цю дискусію в СРСР. Зокрема, в енциклопедичній праці "Соціологія в Росії" (там мовиться скоріш про соціологію в СРСР) щодо цього періоду пишуть, що тоді у цілому, узагальнюючи різні підходи, дослідники дійшли до визначення громадської думки як історично зумовленого, проте динамічного,

стану суспільної свідомості груп людей, який спричинений важливим для суспільства чи його елементів насущними проблемами [12, с. 574]. Таким чином, було запропоновано на тривалий час канонічне визначення, яке імовірно поступиться наступному (скоріш за все єретичному) за умови уреальнення *епістемологічної еволюції*. Її усвідомлення все ж відбувається рано чи пізно науковцями різних країн (див. [13; 14; 15; 16; 17]).

Оскільки роль і місце Б.А. Грушина у справі соціологічного пізнання громадської думки на євразійських теренах важко переоцінити, то не дивно, що майже кожний з наступних авторів книг (радянських чи пострадянських) даної тематики, у її першому розділі вимушений був пояснювати власний погляд на сутність громадської думки. Для прикладу, вкажемо на книгу Ю.П. Сурміна "Теорія громадської думки", на початку котрої наведена така цитата Б.А. Грушина: "Громадська думка не піддається опису, невловима для визначення..., її важко виміряти і неможливо побачити; вона нагадує атмосферне явище: невидиме озброєним оком, але дуже відчутне" (цит. за [18, с. 5]). В.Л. Оссовський (автор книги "Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації") вважав, що "не можна не погодитися з Б.А. Грушиним, коли він дуже скептично ставиться до "можливості говорити про визначення громадської думки взагалі, про деяку її абстрактну дефініцію, що була б однаково правильна для всіх епох і суспільств, для усіх випадків" [19, с. 11]. В.А. Полторак солідаризується із цими авторами: "теоретико-методологічною основою роботи послужили нечисленні дослідження, які відрізняються до того ж *відверто слабким теоретичним рівнем розробки проблем громадської думки й нерідко тенденційним підходом до них*" (виняток становлять хіба роботи Б.А. Грушина і В.Л. Оссовського, що значною мірою використані в даному посібнику), а також з'ясовується, "що про генезу громадської думки, про її форми, закономірності функціонування, про вплив на суспільне життя відомо дуже і дуже мало" [20, с. 9].

Отже, в кожній з наведених книг із названої тематики визнано, що теоретичні проблеми соціології громадської думки заслуговують, м'яко кажучи, серйозної подальшої розробки, оскільки розв'язуються дуже повільно. Так, у 1994 році В.В. Танчер писав: "Уся історія соціологічної думки перейнята боротьбою за ствердження статусу її науковості, зміцнення

теоретичних основ соціологічного знання. На кожному етапі цього шляху поставали нові проблеми. Особливість нинішнього етапу полягає в тому, що при великому розмаху соціологічних досліджень, організаційній розвиненості й академічній респектабельності соціологічної науки *теоретичне її обґрунтування дотепер залишається “ахіллесовою п’ятою”* [21, с. 3].

Книга Ю.П. Сурміна в цитованій трійці індивідуальних монографій згадана першою не тільки як хронологічно вихідна, але й у зв’язку з дуже відповідальною назвою – “Теорія громадської думки”. Хоча В.А. Полторак у списку літератури й виявив свою поінформованість стосовно книг Ю.П. Сурміна і В.Л. Оссовського, проте справедливо вважає, що саме його робота є фактично першою в Україні як навчальний посібник із соціології громадської думки, тому що саме в ній наявна спроба у систематизованому вигляді викласти основні поняття й елементи названої *теорії* [20, с. 5].

Відомо, що науковий зміст соціальної теорії значною мірою визначається дослідницькими традиціями і перспективами, орієнтаціями і стратегіями, що вже склалися в сучасній для кожного автора науці. Також не зайвим буде нагадати, що як дослідницьку традицію в соціальній науці прийнято розуміти сформовану протягом досить тривалого періоду систему теоретичних положень, об’єднаних загальними уявленнями про досліджувану сферу та заснованих на єдиній теорії пізнання. Тепер загальновідомо, що за концепцією Т. Куна, фундамент такої традиції носить найменування парадигма: це – специфічний спосіб визначення розглянутої теми, версія фіксації упредметненої сфери дослідження, а також перелік низки найважливіших проблем, що підлягають вивченню та розв’язанню. Головне для парадигми – те, що вона являє собою визнане (якщо не всіма, то досить широким колом учених) наукове досягнення, яке протягом певного часу дає науковому співтовариству модель постановки й здолання дослідницьких проблем.

Ю.П. Сурмінім у першому ж рядку “Вступу” громадська думка віднесена до найдавніших феноменів суспільства. В.Л. Оссовський також у вступній частині використовує термін “феномен”, вважаючи вельми актуальним пошук розв’язків методологічних проблем ідентифікації саме громадської думки як предмета соціологічного дослідження, її виокремлення з-поміж споріднених феноменів суспільної

свідомості [19, с. 5]. В.А. Полторак зробив це трошки пізніше: у другому абзаці частини 1 розділу 1: “при всій зовнішній очевидності сутності, форм прояву і сфер впливу громадської думки, немає практично жодного суспільного феномена, який можна було б поставити поруч з ним з огляду на недостатність глибини дослідження” [20, с. 8]. На наше переконання, ці автори виявилися у полоні широко розповсюдженого стереотипу інтерпретувати майже кожне соціальне явище чи процес як феномен. Мабуть, саме вказана обставина й утримує, як поплавок великого розміру через давність цього стереотипу, спроби багатьох науковців досягнути більшої глибини пізнання сутності громадської думки.

Феномен (у перекладі з грецької – те, що є) – це філософське поняття, що означає явище, дане нам у досвіді, що досягається за допомогою почуттів. Феномен принципово відрізняється від ноумена, котрий залишається за межами досвіду та є предметом інтелектуального споглядання [22, с. 214]). Зокрема, І. Кант вважав, що за допомогою поняття “феномен” можна виразно відокремити сутність від явища, вважаючи першу не здатною бути пізнаною. Зі свого боку, “ноумен” – термін, що означає (на противагу феномену) сутність, що досягається тільки розумом. Уперше його застосував ще Платон у діалозі “Тимей”, розуміючи під ноуменом реальність як вона існує сама собою і водночас як предмет умоглядного знання. У Канта ноумен поданий як предмет позачуттєвого споглядання, який у його філософії відповідає функціям “речі у собі”.

Названа пара “феномен – ноумен” являє собою приклад дихотомічного ряду. В логіці дихотомією називають розподіл обсягу якогонебудь загального поняття на дві взаємовиключні частини, виражені в окремих поняттях. Найчастіше згадують про дихотомію онтологічного характеру (тобто пов’язану з висхідними визначеннями соціальної реальності): “дія – структура”, “взаємодія – система”, “порядок – конфлікт”, “суб’єкт – об’єкт” та ін. Гносеологічний (себто зумовлений підходом до пізнання соціальної реальності) дихотомічний ряд такий: “суб’єктивізм – об’єктивізм”, “реалізм – номіналізм”, “методологічний індивідуалізм – холізм”, “раціоналізм – інституціоналізм” і деякі інші.

На початку даної статті основне питання філософії було, звичайно, згадано не випадково, тому що визначений спосіб його вирі-

шення імпліцитно присутній у кожному акті соціологічного пізнання. Крім того, слід визнати нерівномірним рівень рефлексії соціологічного співтовариства тієї чи іншої країни, а може бути й регіону (Європи чи Америки), у справі осмислення стану соціологічного теоретизування. На так званому Заході, що відомий різними науковими школами у соціології, вже давно відгриміла епоха “високої теорії” (говорячи словами Ч. Мілса, автора книги “Соціологічна уява” [23], що написана ще п’ять десятиліть років тому), коли руйнувалися позитивістські догми.

Українському соціологічному співтовариству, головню через нашу здатність до світоглядної емансипації, дісталася доля швидше за все почути тільки віддалене відлуння дискусій тієї епохи. Вочевидь нині, більш ніж колинебудь, європейські пострадянські країни, серед яких і Україна, у різних напрямках діяльності взагалі і соціологічної зокрема, стали наближатися до європейського й світового співтовариств у справі співучасті в розробці спільних методологічних проблем, а отже й наукових проектів. Тому врахування результатів згаданих дискусій має прикрашати тексти авторів вітчизняних міркувань про шляхи облаштування нашого сучасного соціологічного теоретизування.

Найбільш уважно, на нашу думку, до цих проблем ставився авторський колектив, котрий працював під керівництвом В.Л. Оссовського в Інституті соціології НАН України, де епізодично (за ритмікою виконання відповідних науково-дослідних розробок) оприлюднював результати своїх досліджень. Особлива увага прикута до проблеми ідентифікації громадської думки. Проте її чітка артикуляція, на жаль, не запропонована. В. Оссовський пише швидше про те, що слабка розробленість вказаної теорії “стимулює пошук вирішення методологічних проблем ідентифікації саме громадської думки як предмета соціологічного дослідження, її виокремлення з-поміж споріднених феноменів суспільної свідомості. Зазначимо, що термін “методологія” вживаємо тут у значенні сукупності принципів і правил пошуку знання, адекватного реальній громадській думці, тобто знання, яке, із соціологічного погляду, досить повно відображає цю реальність, її стан і соціальні функції, стратегії й механізми формування. Саме на це орієнтований зміст запропонованої читачеві студії” [19, с. 5–6]. Однак невизначеність того, що ж є

реальною громадською думкою, стимулює нас продовжувати ставити уточнювальні епістемологічні запитання.

Передусім для нас очевидно, що В.Л. Оссовський артикулює не стільки проблему ідентифікації громадської думки, скільки завдання “ідентифікувати цей соціальний феномен засобами емпіричного соціологічного дослідження, відрізнити його від знання, суспільного настрою, соціальних установок певних людських спільностей, не кажучи вже про так звану реакцію паперу на олівець, яку, на жаль, отримують подекуди під час опитувань полстери і соціологи замість інформації про стан громадської думки” [19, с. 11]. Ми, своєю чергою, теж висловимо смуток з приводу того, що метафорична фраза “так звана реакція паперу на олівець” використана замість наукового поняття “артефакт”.

Тому як відповідь на виклик епістемологічних проблем здійснимо спробу імплантації у тканину наших міркувань основних ліній дискусії з осмислення перебігу еволюції світової соціології другої половини ХХ сторіччя. Відзначимо, що вони в основному розгорнулися на перетині чотирьох квадрантів соціологічного теоретизування, утворених на основі таких провідних опозицій, як “структура” (Парсонс) і “діяльність” (Маркс), з одного боку, а також опозицій “об’єктивність” (Дюркгейм) і “суб’єктивність” (Вебер) – з іншого. Не даремно прийнято говорити, що структурний функціоналізм Мертона розвиває “загальну модель дії” Парсонса, теорія соціального конфлікту Дарендорфа відштовхується від марксистського погляду на соціальну дійсність, концепція соціального обміну Дж. Хоманса узагальнює теорії економічного обміну А. Маршалла і Л. Вальраса, інтеракціонізм Г. Блюмера виходить із філософських ідей Дж. Міда, соціальна феноменологія П. Бергера і Т. Лукмана поостає із концепції “життєвого світу” Е. Гуссерля.

Тоталітарний моноліт марксистсько-ленінського вчення недавнього минулого різко контрастує з образом соціальної теорії сучасності як “ярмарки ідей”, багатой взаємно суперечливими і різнорідними концепціями. Що стосується фрагментарності соціологічного теоретизування, то її слушно подати як набір чотирьох стратегій у такий спосіб (див. [24, с. 97]):

емпіризму як стратегії дослідження, зумовленої матеріальною версією природи соціальної дійсності і номінальною версією способу пізнання соціальної реальності;

суб'єктивізму як стратегії дослідження, спричиненої ідеальною версією природи соціальної дійсності і номінальною версією способу її пізнання;

субстанціоналізму як стратегії дослідження, заданої матеріальною версією природи соціальної дійсності і реалістичною версією способу її пізнання;

раціоналізму як стратегії дослідження, продукованої ідеальною версією природи соціальної дійсності і реалістичною версією способу її пізнання.

Отже, проголошення об'єкта пізнання феноменом чи ноуменом є наслідком обрання відповідної стратегії соціологічного теоретизування, яка, зі свого боку, орієнтує на засоби ідентифікації об'єкта соціологічного пізнання, у тому числі й громадської думки.

Тепер більш зрозуміло, чому емпіризм дає “клаптиковий” погляд на соціальний світ. Для нього властиво уявляти суспільство як потік окремих подій, позбавлених глибинного порядку; емпіричні узагальнення за підсумками даних спостережень (опитувань) можуть перевершувати межі спостережень тільки як гіпотетичні твердження, а всі поняття, використовувані в описах, визначаються тільки у термінах цих спостережень. Відтак і громадська думка для прибічника емпіризму тотожна варіаційній низці відповідей на певні питання внаслідок масового опитування за репрезентативною вибіркою та іншими умовами соціологічного канону.

Суб'єктивізм конструює соціальний світ як продукт інтерпретацій діяльності індивідуальних суб'єктів. Він, на противагу емпіризму, вважає, що ніяка подія не може бути описати за допомогою фактів поза залежністю від суб'єктивної інтерпретації.

Субстанціоналізм уявляє соціальний світ як матеріальну структуру відносин, недоступну безпосередньому спостереженню, тому що фіксувати вдається тільки те, що повинно бути пояснене через основну структуру матеріальних відносин.

Раціоналізм соціальний світ розуміє як об'єктивну й обмежувальну структуру ідей, але, на відміну від субстанціоналістів, вважає, що ідеї та змісти не є надбанням індивідів, адже останні самі їх освоюють, витягаючи з тієї сфери, що перебуває за межами індивідуальної свідомості. Культурні коди (змісти) недоступні спостереженню, але з допомогою теоретичних понять раціоналізм, як і стратегія субстанці-

лізму, їх виявляє. Ці поняття пов'язують зазначені змісти з тими аспектами нашого безпосереднього досвіду, що мають потребу в поясненні.

Звичайно, названі стратегії не вичерпують усі способи теоретизування в соціології, а тільки надають у розпорядження науковця загальну схему саме соціологічного способу побудови картини соціального світу. Епоха спростування тих чи інших соціальних теорій поступилася епосі класифікаторів, а на їх зміну вже не так давно як прийшли інтегратори. У цій ролі виступали, наприклад, П. Бурдьє з теорією габітусу, Е. Гідденс із теорією дуальності соціальної структури, Н. Луман з теорією самореферентних систем, Ю. Габермас з концепцією соціальної дії.

Кожна версія концепції соціологічного синтезу певним чином розглядає “соціальний гомеостаз” і як постулати називає деякі, загалом рівноважні, тренди соціального розвитку. І все ж сучасні суспільства, які модернізуються чи трансформуються, звісно, не укладаються у прокрустове ложе “рівноважних” теоретичних концепцій. Очевидно й те, що пострадянські суспільства, переважно завдячуючи різкій зміні моделі економічного життя, біфуркації політичної і соціостатусної структур, поряд із кардинальною трансформацією соціальної моралі, унеобходнюють інтенсивне продовження розробки інших версій соціологічного синтезу. Одна з них отримала назву “соціосинергетична концепція” (див. [25]).

Вищенаведене дає підставу поставити запитання: *Яка ж наукова проблема у цьому зв'язку може бути названа головною?* Подано власну версію відповіді, що центрується навколо проблеми епістемологічного вибору як суттєвого вузла відомих нам спроб створення “об'єднувальної” соціологічної теорії. Спочатку звернемося до аналогій у зв'язку з еволюцією способів побудови класичної природничо-наукової картини світопобудови.

У рамках галілеєвської механіки вибір системи відліку в просторі й часі не є вирішальним чинником, тому що всі інерційні системи відліку еквівалентні, а час уявляється цілком зворотним. Ейнштейнівська теорія відносності та квантова механіка внесли істотні корективи у розуміння апіорі вибору: *вибір системи відліку (пов'язаних із спостерігачем макромов фізичного експерименту) структурує перспективу бачення й особливий “життєвий світ” з унікальними природними законами.* У цьому світі актуалізуються лише деякі фун-

даментальні іпостасі буття, інші ж виявляються прихованими апріорними рамками бачення фізичних подій.

У математиці схожий переворот наукової думки відбувся після того, як у 1904 році Е. Цермело сформулював першорядну значимість аксіоми вибору для здійснення математичних доказів. Її суть така: якщо не зазначене конкретне правило, відповідно до якого вибираються елементи множини, то практично вибір не здійснений і множина не виявлена. У цьому зв'язку Е. Борель стверджував, що **вибір без правила являє собою акт віри**, а тому аксіома вибору перебуває за межами математики. Відтак сутнісно аксіома вибору являє собою одну з базових опор концептуального каркасу **наукового мислення взагалі**, закладеного ще в так званий Новий час.

У наші дні багато дослідників охоче говорять про результат своєї роботи як про деяку модель. Однак *модель як наукове поняття* – це наслідок утілення конструктивістського (фінітного) канону епістемологічного вибору, а його суть, як відомо, така: фіксується кінцева кількість гіпотетичних аксіом про властивості об'єкта пізнання (предметна площина) і кінцеві правила визначення висновку із цих аксіом; з допомогою фінітного застосування правил висновку за сформульованими аксіомами доводяться всі теореми й наслідки теорії. Очевидно, що тут надважливо те, як вибирає дослідник деякі підмножини достеменних тверджень із заданої предметної площини, доведених у рамках теорії, чи (що те ж саме) ним обирається підмножина достеменних емпіричних фактів. У результаті модель – це сконструйована у такий спосіб підмножина.

Скажімо, Т. Дрідзе як одиницю дослідницької роботи соціолога пропонувала використовувати поняття “конкретно-історична ситуація”, “соціокультурна ситуація” і “життєва ситуація”, кожна з яких мислиться у визначених аналітичних границях, що вихідно позначають рівень аналізу взаємодії суб'єкта соціальної дії із середовищем. При цьому під життєвою ситуацією індивіда мається на увазі сукупність значимих чи, інакше кажучи, “утягнених” в орбіту його повсякденної діяльності, подій, обставин, що уможливають як безпосередній, так і опосередкований вплив на його світосприймання і поведіння в кожен період його життєвого циклу. Уявити останній можна шляхом осмислення місця і ролі в соціумі комунікації (знакового спілкування) соціальних

суб'єктів, котра, по-перше, діє як соціальний механізм людино-довкілленневої інтеракції діалогового режиму, що припускає зворотний зв'язок, а по-друге, формує соціокультурний просторо-часовий ареал (локального і глобального характеру) цієї інтеракції [26, с. 24–25].

Назване у низці інших обставин підготувало рух-поступ наукової думки до нової форми раціональності. І справді, без урахування ідеї відносності стосовно засобів та операцій діяльності не можна отримати істинне знання про об'єкт. У цьому контексті розвій наукової думки у створенні соціосинергетики означає не редукацію соціального до природничо-наукового, а інтенсифікацію досліджень соціальних процесів із позиції самоорганізації і нелінійності. Є підстави стверджувати, що нелінійні, незворотні процеси не менш реальні, аніж зворотні й лінійні. Однак другі мають велику історію їхнього пізнання, і вже тому належать до більш очевидних, коли люди мислять насамперед готовими ярликами у поясненні реальності, а не створюють чогось нового, оригінального.

Звідси зрозуміло, що початок нового ХХІ століття, вдаючись до моделювання предмета соціології (згадаймо хоча б цитовану вище мету книги В.Л. Оссовського з приводу ідентифікації громадської думки) взагалі і конкретного дослідження зокрема, у центр прискіпливої аналітичної уваги ставить не суспільство взагалі, не соціальні спільності не соціальні відносини, а *соціальні механізми*, котрі підтримують суспільні виробництво та відтворення з допомогою моделювання цілераціональних принципів їх розвиткового функціонування. Саме у цьому аспекті пошукування зможе виявити свій когнітивний потенціал соціосинергетична концепція, черпаючи необхідний матеріал із культури, що розуміється як екстраординарна реальність символів, створених людьми. Поза культурою як контексту соціальної взаємодії соціальну теорію розглядати не лише не доречно, а й методологічно помилково.

Тепер видається доречним скористатися досвідом психологів в обговоренні ролі культури у соціальному пізнанні. Психологи за визначенням є фахівцями душєрозуміння, однак природничі науки й психологія поки ще не розкрила таємниць розуміння того, на якому етапі й у результаті дії яких механізмів виникає думка. Так, Ю.П. Зозуля (директор Інституту нейрохірургії імені А. Ромодана НАН України) вважав, що ці механізми не тільки ще до кінця не розкриті, а й, більше

того, їх, можливо, ніколи не поталанить пізнати повністю, тому що наука про людський мозок така нескінченна, як і матеріальний Космос [27].

Під час обговорення науки майбутнього, якою М. Коул бачить *культурно-історичну психологію*, у вступі до своєї книги [28, с. 16–17] він ставить два кардинальних питання, на які далі намагається дати відповіді: по-перше, чому психологам так важко враховувати культуру?, і по-друге, якщо психолог упевнений у фундаментальній ролі культури у формуванні людського мислення й поведінки, то як науково обґрунтовано її долучити до пізнавальної діяльності? Основна теза книги М. Коула полягає в тому, що наукова колізія стосовно психології зафіксована В. Вундтом більше ста років тому: психологія складається із двох частин, кожна з яких співвідноситься з різними рівнями людської свідомості (біогенетичний і соціогенетичний), підкорена своїм власним законам і використовує свої власні методи, хоча й не одержала до початку ХХІ століття адекватного розгляду в рамках сформованих згодом наукових парадигм ні у самій психології, ані в інших науках про суспільство і поведінку людини. Тому склалася деяка традиція ігнорування культури як складової людської природи, а спроби її ввести заново зіштовхуються з історично визначеною упередженістю фахівців. А це означає що “побачити” культуру їм не вдається з тієї причини, з якої, наприклад, риба не вдається побачити саму воду через те, що вона є середовищем їхнього існування.

Усвідомлення людиною культури, на переконання М. Коула, прослідковується з постановки Геродотом питань про джерела Перських воєн: хто і навіщо поклав початок ворожнечі між греками й персами? У пошуках відповідей Геродот побував більше ніж у 50 тогочасних країнах і пізнав легенди народів про їхнє походження, отримав знання про світи, у яких вони жили, через зміст релігійних обрядів і вірувань, через мистецтво і повсякденне життя. У підсумку в нього вийшли картини різних способів життя, що сьогодні називаються різними культурами.

Згадана вище колізія стосовно психології фіксує відмінності мов двох різних парадигм, що сформулювали левову частку дискурсу про специфіку мислення й культури. Загальним для цих парадигм є прагнення до визначеного знання, а відрізняються вони тим, де і як це

знання варто шукати. Від Платона джерелить парадигма, що підкреслює стабільні універсальні процеси мислення, механізми дії яких не залежать від часу. Від Геродота відштовхується інша парадигма: для того щоб зрозуміти правду про минулі події, потрібно зрозуміти спосіб життя людей, який організує їхнє мислення, що, своєю чергою, впливає на їх уявлення про минуле. В одному з найбільш знаменитих уявних експериментів Платон задається питанням про істинність знання про об’єкти і події, “що перебувають прямо перед очима”. Уподібнюючи положення окремого бранця, котрий, перебуваючи у печері, може дізнаватися що-небудь про світ лише сприймаючи образи, створювані тіннями. Платон закликав мислителів пояснити, як ми можемо коли-небудь досягнути щирого знання, сприймаючи цей світ як наслідок проєкції, але не дійсний стан речей, навіть коли він знаходиться “прямо в нас перед очима” [28, с. 33].

Після приведених міркувань із приводу підходів до наукового статусу й предмета сучасної соціальної теорії повернемося до спроб окреслити теорію громадської думки. Соціальна теорія виростає з потреби соціології у рефлексії своїх власних теоретичних засад. У цьому сенсі цікавою є чотиритомна праця Ю.М. Резника, у якій виклад соціальної теорії, закономірно, розпочинається з обговорення *соціальної епістемології* [29]. Звичайно, розпочнемо з об’єкта, фіксація наявності якого залежить, з одного боку, від існування даної реальності, з іншого – від стійкого інтересу вчених вивчати й пояснювати цю реальність. Однак сучасна вимога полягає в тому, що, по-перше, об’єкти соціальних наук розрізняються між собою, а по-друге, “суспільство у цілому” вже не повинно виступати як об’єкт, ним має бути той чи інший фрагмент того, що прийнято розглядати як соціальну реальність [29, с. 13]. Сама ж “сучасна соціологічна думка виникає там, де основою соціологічного дослідження стають три проблеми: 1) природа соціального чи процесу процесів, 2) структура й класифікація соціальних груп і 3) взаємини між індивідом, групою та соціальними процесами” [30, с. 25].

У цьому аналітичному розрізі для визначення специфіки соціального та його об’єктних меж застосовують онтологічний і гносеологічний підходи [див. 29, с. 38–42]. Перший орієнтований на визначення об’єктного статусу соціальної науки (у тому числі й соціології),

апелює до відповідного емпіричного матеріалу і закономірностей існування соціальної матерії; його різновидом є позитивізм (природничо-наукова методологія соціального пізнання) та антипозитивізм (так звана розуміюча наука). Причому позитивізм прагне розглядати соціальні явища за аналогією з об'єктами природничих наук, тобто як самостійні, об'єктивні, існуючі самі по собі, незалежно від позицій учасників соціального життя і самих дослідників. Антипозитивістські концепції (феноменологія, етнометодологія, інтерпретативна антропологія тощо) вважають, що природа соціальної реальності не може бути пояснена тільки, виходячи з її об'єктивних властивостей, оскільки має бути піддана герменевтичному розгляду й інтерпретації як реальність символічна, сприймана людьми як суб'єктами соціальної комунікації.

Таким чином, соціологія взагалі і кожна її галузь зокрема повинні бути сферами знань про дійсність, котра, на жаль, важко вловима. Наприклад, чи є підстави погодитися, що моментальний знімок сукупності соціальних подій і становить картину дійсності? Чи може бути послідовний ланцюг таких знімків “ще більш” повною картиною? Чи варто думати, що події характеризуються рівновагомістю, а соціографія й є справжнє покликання соціальної науки? Адже, щоб знайти хоча б правило добору істотних первинних даних, потрібно визначити характер самої дійсності, а є ще прихильники протилежної тези. Соціологи в усьому світі переважно займаються соціографією, або демоскопією. У цьому зв'язку завершено роздуми популярною серед соціологів фразою: мала частина соціологічного співтвориства здатна запропонувати посібник того, “як здійснити відстріл ведмедів”, але самостійно дуже рідко беруть у руки зброю, а інші (ім'я їм – “Леґіон”) процвітають у справі “ловлі мух на клейку стрічку”, навіть не підозрюючи, що буває серйозне полювання на дуже великого звіра [31, с. 368].

1. Диалог и взаимодействие цивилизаций Востока и Запада: альтернативы на XXI век // Материалы к IV Международной Кондратьевской конференции, Москва, 15–16 мая 2001 г. / под ред. Ю.В. Яковца. – М.: МФК, 2001. – 616 с.

2. Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ. – М., 2002. – 356 с.

3. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.

4. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. – М.: Академический проект, 2003. – 528 с.

5. Ерасов Б.С. Цивилизационное устройство общества: основания и компоненты // Цивилизации: Универсалии и самобытность. – М.: Наука, 2002. – С. 86–111.

6. Ерасов Б.С. Цивилизационное устройство общества: первичные и “осевые” цивилизации // Цивилизации: Универсалии и самобытность. – М.: Наука, 2002. – С. 112–164.

7. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. – М.: Научный мир, 1998. – 204 с.

8. Бурдьё П. Социология политики: Пер. с фр. / сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.

9. Яковенко Ю.И. Артефакт в социологии. – К., 1995. – 470 с. (Рукопис депоновано в ДНТБ України, № 2093 / Ук95, 19.09.95).

10. Яковенко Ю.И. Проблема артефакта в социологии (историко-теоретический анализ): дисс. ... д. соц. н. – К., 1996. – 446 с.

11. Грушин Б.А. Мнения о мире и мир мнений. – М.: Политиздат, 1967. – 400 с.

12. Социология в России / Под ред. В.А. Ядова. – 2-е изд. перераб. и дополн. – М.: Изд-во “Ин-т социологии РАН”, 1998. – 696 с.

13. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук. – М.: Эдиториал, 2000. – 464 с.

14. Меркулов И.П. Когнитивная эволюция. – М.: РОССПЭН, 1999. – 310 с.

15. Меркулов И.П. Эпистемология (когнитивно-эволюционный подход). – СПб. РХГИ, 2003. – Т. 1. – 472 с.

16. Каныгин Ю.М., Яковенко Ю.И. Введение в социальную когнитологию. – К., 1992. – 107 с.

17. Дугин А.Г. Эволюция парадигмальных оснований науки. – М.: Арктогея-Центр, 2002. – 418 с.

18. Сурмін Ю.П. Теорія громадської думки: Курс лекцій. – К.: МАУП, 1999. – 72 с.

19. Оссовський В.Л. Громадська думка: спроба соціологічної інтерпретації. – К.: Інститут соціології НАНУ, 1999. – 137 с.

20. Полтораки В.А. Социология общественного мнения: Учебное пособие. -Киев-Днепропетровск: Центр “СОЦИОПОЛИС”. – Изд-во “Арт-Пресс”, 2000. 264 с.

21. Танчер В. Теория в социологии: особенности пути ее развития (вместо введения) // Социологическая теория сегодня: Сб. статей американских и украинских теоретиков / под ред. В. Танчера. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1994. – С. 3–11.

22. Словарь терминов познания / Сост. Костина М.А. – Тюмень: Издательская фирма “Слово”, 1999. – 256 с.

23. Миллс Ч.Р. Социологическое воображение / Пер. с англ. О.А. Оберемко; под общ. ред. и с предисловием Г.С. Батыгина. – М.: Изд-ский Дом “Стратегия”, 1998. – 264 с.

24. Джонсон Т., Дандекер К., Эшуорт К. Теоретическая социология: условия фрагментации и единства // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – М.: НАЧАЛА-ПРЕСС, 1993. – Т.1. – № 1. – С. 83–105.

25. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных

інтерпретацій. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 437 с.

26. Дридзе Т.М. Экоантропоцентрическая модель социального познания как путь к преодолению парадигмального кризиса в социологии // Социологические исследования. – 2000. – № 2. – С. 20–28.

27. Киянский Д. “Я сегодня оперировал душу...” (интервью с известным нейрохирургом Ю. Зозулюю о коллегах и о нем) // Зеркало недели. – 2000. – 23 декабря.

28. Коул М. Культурно-историческая психология: наука будущего. – М.: “Когито-Центр”, Изд-во “Ин-т психологии РАН”, 1997. – 432 с.

29. Резник Ю.М. Введение в социальную технологию. Социальная эпистемология: Пособие. – М.: Институт востоковедения РАН, 1999. – 327 с.

30. Босков А. От общественной мысли к социологической теории // Беккер Г., Босков А. Современная социологическая теория в ее преемственности и изменении / Пер. с англ. общ. ред. и послесловие Д.И. Чеснокова. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – С. 15–50.

31. Филиппов А. “Общество риска” как политический трактат по фундаментальной социологии // Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седелника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – С. 366–381.

АНОТАЦІЯ

Яковенко Юрій Іванович, Яковенко Алла Казимірівна.
Ідентифікація громадської думки в контексті соціальної епістемології.

В аналітичному розрізі новітніх напрацювань соціальної епістемології та філософії науки обґрунтовані онтологічні, гносеологічні і власне епістемологічні питання і схеми витлумачення громадської думки водночас як локалізованого фрагмента соціальної реальності і як теоретичного конструкта сучасної соціології, як феномена суспільного повсякдення і як ноумена ковітального буття народного загалу. Доведено, що проголошення об'єкта пізнання феноменом чи ноуменом є наслідком обрання відповідної стратегії соціологічного теоретизування, що зорієнтовує на вибір засобів ідентифікації цього об'єкта. Крім того, поза культурою як контексту соціальної взаємодії розглядати соціальну теорію методологічно помилково. Загалом рефлексивно зріла соціологічна думка виникає у часопросторі потрійної проблемності: природи соціального як процесу процесів, структури і класифікації соціальних груп і взаємодій між особою, групою та соціальними процесами.

Ключові слова: суспільство, соціальний суб'єкт, соціальна комунікація, громадська думка, епістемологічна еволюція, соціальна теорія, парадигма, феномен, ноумен, соціологічне теоретизування, ідентифікація громадської думки, стратегія дослідження, об'єктивізм, суб'єктивізм, субстанціоналізм, раціоналізм, соціальний світ, дослідницька модель, епістемологічний вибір, соціальний механізм, культура, психологія, соціальна епістемологія, соціографія.

АННОТАЦИЯ

Яковенко Юрий Иванович, Яковенко Алла Казимировна.
Идентификация общественного мнения в контексте социальной эпистемологии.

В аналитическом разрезе новейших разработок социальной эпистемологии и философии науки

обоснованы онтологические, гносеологические и собственно эпистемологические вопросы и схемы истолкования общественного мнения одновременно как локализованного фрагмента социальной реальности и как теоретического конструкта современной социологии, как феномена общественной повседневности и как ноумена ковитального бытия народа. Доведено, что провозглашение объекта познания феноменом или ноуменом является следствием избрания соответствующей стратегии социологического теоретизирования, что ориентирует на выбор средств идентификации этого объекта. Кроме того, вне культуры как контекста социального взаимодействия рассматривать социальную теорию методологически ошибочно. В целом рефлексивно зрелая социологическая мысль возникает в времени-пространстве тройной проблемности: природы социального как процесса процессов, структуры и классификации социальных групп и взаимодействий между индивидом, группой и социальными процессами.

Ключевые слова: общество, социальный субъект, социальная коммуникация, общественное мнение, эпистемологическая эволюция, социальная теория, парадигма, феномен, ноумен, социологическое теоретизирование, идентификация общественного мнения, стратегия исследования, объективизм, субъективизм, субстанционализм, рационализм, социальный мир, исследовательская модель, эпистемологический выбор, социальный механизм, культура, психология, социальная эпистемология, социография.

ANNOTATION

Yakovenko Yuriy, Yakovenko Alla.
Identification of Public Thought in the Context of Social Epistemology.

In the context of social epistemology and philosophy of science the ontological and epistemological issues and schemes of interpretation of public opinion as a located fragment of social reality and theoretical construct of modern sociology, phenomenon of social life and noumenon of co-vital being of humans in general, have been analyzed. It has been proved that proclamation of an object of cognition as a phenomenon or a noumenon is the result of appropriate strategy of sociological sophistication, which directs to the choice of means of identification of this object. Besides, it is methodologically wrong to consider social theory beyond culture as a context of social interaction. In general, reflectively mature sociological thought appears in the time-space of triple problem: nature of social as a process of processes, structure and classification of social groups and interactions between themselves, a group and social processes.

Key words: society, social object, social communication, public thought, epistemological evolution, social theory, paradigm, phenomenon, noumenon, sociological sophistication, identification of public thought, strategy of research, objectivism, subjectivism, substantialism, research model, epistemological choice, social mechanism, culture, psychology, social epistemology, sociography.